

ÁGOSTON GÁBOR

Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció

A 16. század roppant birodalmak kialakulásának és küzdelmének időszaka volt.¹ V. Károly (1500–1558) német-római császárrá történő választásával a Habsburg-dinasztia az ókori Római Birodalom óta Európában soha nem látott hatalmat összpontosított, és úgy tűnt, a császár uralkodása alatt (1519–1556) a Habsburgoknak alkalmuk nyílik egy világbirodalom, vagy ahogyan a kortársak nevezték, a *monarchia universalis* megteremtésére.

Ázsia a 16. században több muszlim birodalom születésének volt szemtanúja. Amíg az indiai szubkontinens nagy részét uraló szunnita Nagymogul Birodalom (1526–1858), vagy az Azerbajdzsánt és Perzsiát magába foglaló síita Szafavida Birodalom (1501–1732) messze esett Európától, addig az Oszmán Birodalom (kb. 1300–1922) a 15. század óta, és kivált Konstantinápoly elfoglalását (1453) követően aktív részese volt az európai nagypolitikának. I. Szulejmán (1494–1566) nemcsak kortársa volt V. Károlynak, de uralkodása alatt (1520–1566) a császár egyik legfőbb vetélytársa is, akinek birodalma a Habsburgok országait a Földközi-tengeren és Magyarországon egyként veszélyeztetve, átkarolással fenyegette. Hasonlóan V. Károlyhoz és tanácsadóihoz, Szulejmán és tanácsadói szintén dédelgették egy világbirodalom megteremtésének gondolatát.

Természetesen a 16. századi nemzetközi politika sokkal összetettebb és szívesebb volt annál, semmint hogy leszűkíthetnénk a Habsburg–Oszmán-szembenállásra és nagyhatalmi vetélkedésre. Köztudott, hogy V. Károly figyelmének, katonai és pénzügyi forrásainak jelentős részét emésztette fel a Habsburg–Valois-rivalizálás, valamint a protestantizmusnak a Német-római Birodalmon belüli terjedése. Szulejmán pedig keleti szomszédjával, a síita Szafavidákkal vívott költséges és kimerítő háborúkat. Mindezek ellenére a Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés a 16. század politikájának egyik meghatározó vonulata volt, amely megérdemli figyelmünket, kivált, ha azt egy eddig kevésbé vizsgált szempontból tekintjük át.

¹ Itt mondom köszönetet Fodor Pálnak, Martina Fuchsnek, Martin Scheutznek és Thomas Winkelbauernek a tanulmány írása során nyújtott baráti tanácsaikért. – A szerző felfogásának megfelelően a tanulmányban az „Oszmán” kifejezés mindig nagy kezdőbetűvel szerepel. (A szerk.)

E nagyhatalmi vetélkedés nemcsak a tengereken és a csatatereken folyt. A 16. században két rivális birodalmi ideológia feszült egymásnak, amely mindkét oldalon megfogalmazta igényét a világhuralomra és ezt a korabeli propaganda eszközeivel terjesztette. Jóllehet az egymásnak feszülő Habsburg és Oszmán birodalmi ideológia és propaganda része volt a két birodalom nagyhatalmi vetélkedésének, az elsősorban a két dinasztia és a két uralkodó legitimitásának és hatalmának erősítésére szolgált, azaz mindenekelőtt hazai közönségnek, a Habsburgok esetében a birodalmon kívüli keresztény Európának, az Oszmánok esetében pedig az iszlám világnak szólt. Erre azért volt szükség, mert a közhiedelemmel ellentétben egyik „világhódító” sem érezhette teljes biztonságban magát, hisz mind a Habsburg, mind pedig az Oszmán Birodalomban, illetve ezek közvetlen szomszédságában jelentős erők vonták kétségbe Károly, illetve Szulejmán uralmát. Az, hogy erről az utókor is jobbra megfedkezett, és hogy mindkét uralkodót páratlan politikusi és hadvezéri képességekkel ruházta fel, vagy hogy a történetírás szinte napjainkig kettejük uralkodásához kötötte e birodalmak „aranykorát”, amit a közvélekedés szerint mind Spanyolországban, mind pedig az Oszmán Birodalomban „hanyatlás” követett, a károlyi és szulejmáni propaganda és arculatformálók sikerét mutatja.

Bár a károlyi birodalmi ideológia, politika és propaganda megítélésében koránt sincs egyetértés a kutatók között, az azonban látható, hogy a Habsburg birodalmi ideológia és propaganda igen sokszínű és többfunkciójú volt, és V. Károly uralkodása alatt is többször módosult. E sokszínűségből azonban már az 1520-as években kirajzolódott egy jól látható vonulat, amelynek célja egy keresztény világbirodalom megteremtése volt V. Károly fősége alatt. A károlyi ideológia legfőbb alakítója és a *monarchia universalis* eszméjének legfáradhatatlanabb propagálója Mercurino Arborio de Gattinara, a császár főkancellárja (1518–1530) volt. Gattinara, aki feltétlen hűséggel és az egyébként igen munkabíró és szorgos uralkodót is felülmúló teherbírással szolgálta a dinasztia és a birodalom érdekeit, és akinek pozíciójánál fogva lehetősége is volt, hogy elgondolásait, vagy legalább azok egy részét a gyakorlatba is átültesse, írásos memorandumok sokaságával halmozta el Károlyt. Úgy tűnik, hogy bár a fiatal császár szívesen hallgatott az idős és tapasztalt főkancellárra, Gattinara világhuralmi terveivel szemben, és főként e terveket megvalósítani hivatott politika alakításában, jobbra bölcsek szkepticizmust tanúsított. Politikáját nem az ideológia, sokkal inkább praktikus szempontok, lehetőségek és kényszerek határozták meg. Az is látható azonban, hogy Károly sok esetben szabad kezét adott hű tanácsadójának a birodalmi ideológia, reprezentáció és propaganda alakításában, kivált, ha az egy olyan uralkodói kép kialakítását segítette, ami a császárnak is kedvére volt.²

2 Ld. pl. *Ramón Menéndez Pidal*: *Idea imperial de Carlos V.* Madrid, 1940.; *Franz Bosbach*: *Monarchia Universalis. Ein politischer Leitbegriff der frühen Neuzeit.* Göttingen, 1988.; *Hartmut Lehmann*: *Universales Kaisertum, dynastische Weltmacht oder Imperialismus. Zur Beurteilung der Politik Karls V.* In: *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs.* [Adam Wandruszka zur Vollendung des 60. Lebensjahres.] Hg. Heinrich Fichtenau–Erich Zöllner. Wien–Köln–Graz,

Az utóbbi évek kutatásai, mindenekelőtt Barbara Flemming, Cornell Fleischer, Fodor Pál, Colin Imber, Gülu Necipoğlu, Cemal Kafadar és Christine Woodhead tanulmányai bizonyították, hogy a Szulejmánról és az ún. „szulejmáni aranykorról” ma is élő képek és mítoszok sora egy az 1550-es évek derekán kezdődő tudatos arculatformálás eredménye, amiben nagy szerepe volt magának Szulejmánnak is, aki uralkodása második felében tudatosan törekedett egy, az utókornak szánt, pozitív uralkodói kép kialakítására. Ez a kép az európaiak „csodálatos, pompás” (*magnifique, magnifico, magnificent, prächtig*), és az Oszmánok „törvényhozó” (*Kanuni*) uralkodói képe. E kutatásokból az is jól látható, hogy a szultán és tanácsadói, mindenekelőtt Ibrahim pasa nagyvezír (1523–1536), már az 1520-as években kialakítottak egyfajta hatalmi ideológiát, szimbolikát és propagandastílust. Ezek legfőbb jellemzője az Oszmán-uralkodó univerzális hatalomra való törekvésének megfogalmazása, valamint ennek az igénynek a hirdetése volt, jól tükrözve az I. Szelim szultán hódításai révén iszlám nagyhatalommá vált Oszmán Birodalom erejét. A világhatalomra való igény és törekvés, mind a politika, mind pedig a propaganda szintjén a kor többi, ugyancsak nagyhatalmi és/vagy univerzális hatalmi ambíciókkal fellépő uralkodójával szemben, mindenekelőtt Habsburg V. Károlyal szemben manifesztálódott.³ Ez azonban nem jelentette azt, hogy

1974. (Veröffentlichungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung XX.) 71–83.; *John M. Headley*: The emperor and his chancellor. A study of the imperial chancellery under Gattinara. Cambridge, 1983.; *Uő*: The Habsburg World Empire and the Revival of Ghibellinism. In: *Medieval and Renaissance Studies*, 7. Chapel Hill, NC, 1975. 93–127., repr.: In: *Uő*: Church, Empire and World. The Quest for Universal Order, 1520–1640. Aldershot, 1997.; *Alfred Kohler*: Karl V 1500–1558. Eine Biographie. München, 1999. 94–100.; *Peter Burke*: Presenting and Re-Presenting Charles V. In: *Charles V 1500–1558 and His Time*. Ed. Hugo Soly. Antwerpen, 1999. 393–476.

3 *Cornell Fleischer*: Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600). Princeton, 1986.; *Uő*: The Lawgiver as Messiah: the Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman. In: *Soliman le Magnifique et son temps*. Ed. Gilles Veinstein. Paris, 1992. 159–177.; *Barbara Flemming*: Sahib-kıran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehnt der Regierung Süleymans. In: *Between the Danube and the Caucasus*. Ed. György Kara. Bp. 1987. 43–62. Jóllehet, a Kanuni mint jelző nem szerepel a legismertebb 16–17. századi Oszmán krónikákban és királytűkrökben, a szultán igazságos voltára több utalás is található e művekben. Cemal Kafadar a Kanuni első említését Dimitri Kantemir 18. század eleji Oszmán történetében találta meg. *Cemal Kafadar*: The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era. In: *Süleyman the Second and his Time*. Eds. Halil İnalcık–Cemal Kafadar. Istanbul, 1993. 40–41. Vö. még: *Colin Imber*: Ideals and legitimation in early Ottoman history. In: *Süleyman the Magnificent and His Age*. Eds. Metin Kunt–Christine Woodhead. London–New York, 1995. 138–153.; *Christine Woodhead*: Perspectives on Süleyman. In: *Süleyman the Magnificent* i. m. 164–190. A magyar szakirodalomban e kérdésekkel először Fodor Pál foglalkozott, aki kivált a magyar, ill. közép-európai vonatkozásokra hívta fel a figyelmet. Ld. *Fodor Pál*: Magyarország és a török hódítás. Bp. 1991.; *Uő*: Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie. In: *Uő*: In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire. Istanbul, 2000. 45–69.; *Uő*: A terjeszkedés ideológiái az Oszmán Birodalomban. In: *Uő*: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Bp. 2001. 170–178.

az Oszmán-politika alakításában a birodalmi ideológiának lett volna meghatározó jelentősége. Szulejmán kezét egy terebélyesedő világbirodalom többirányú érdekei kötötték meg, s a szultánt tervei elhalasztására, módosításra, gyakran improvizációra készítették. Ezért van az, hogy Szulejmán politikáját a későbbi elemzők, hol koncepciózusnak és világhódítóhoz méltónak, hol pedig orientációs válsággal küzdőnek és elhibázottnak minősítik.

Az alábbi dolgozat arra tesz kísérletet, hogy a 16. század két nagyhatalmának közép-európai konfrontációját az Oszmán–Habsburg nagyhatalmi rivalizálás tágabb kontextusában próbálja megérteni, úgy, hogy a vizsgálódás alatt egyként szem előtt tartja az ideológiát, a propagandát, illetve a politikai és hadi eseményeket. A dolgozat egyik tanúsága, hogy bár az egymásnak feszülő Oszmán és Habsburg birodalmi ideológia és propaganda a két birodalom nagyhatalmi rivalizálásának szerves része volt, a mindennapi politika alakításában nem az ideológia, hanem a kül- és belpolitikai kihívások és lehetőségek játszották a főszerepet. Az Oszmán- és a Habsburg-kormányzat a változó bel-, illetve külpolitikai helyzet függvényében a lehetőségeket mérlegelve, de nemegyszer a politikai-katonai-társadalmi kényszer nyomása alatt, azokat túlfeszítve igyekezett erőit megosztani a főbb hadszínterek között.

Legitimációs technikák és uralkodói arculatformálás

A köznéveléssel ellentétben, sem a károlyi, sem pedig a szulejmáni birodalom legitimációja nem volt problémamentes. A két császár és a két dinasztia uralmának megszilárdítása érdekében a Habsburg- és az Oszmán-kormányzat a korban elfogadott legitimációs érvek (dinasztikus, genealógiai, vallási, stb.) szinte mind-egyikét felhasználta, az érveket gyakran kombinálta és mindig azt helyezte előtérbe, amelyet az adott időben és helyen a leghatásosabbnak vélt.

Ha e legitimációs érvek valamelyike nem volt eléggé meggyőző (miként például az Oszmánok meglehetősen szerény genealógiai jellegű legitimációja), akkor kreáltak helyette hatásosabbat. Ezt szolgálta például a 15. század végi Oszmán krónikák azon gyakorlata, amely az Oszmán-dinasztiát a török népi eposzokból ismert legendás Oguz hántól származtatta, nem utolsósorban az Oszmánok 15. századi legfőbb keleti riválisa, az Akkojunlu türkmén állam ugyancsak Oguz-származásra hivatkozó legitimációját ellensúlyozandó. Máskor átírták a dinasztia történetét, úgy, hogy az elődök cselekedetei jobban illeszkedjenek az ideológia kívánalmaihoz. Ennek legismertebb példái a korai Oszmán portyáknak és zsákmányszerző hadjáratoknak iszlám szent háborúként (*gaza*) történő bemutatása, vagy a szomszédos muszlim és török fejedelemségek elleni hódító hadjáratok tudatos mellőzése, illetve védekező háborúként történő beállítása a 15. századi Oszmán krónikákban.⁴

⁴ Colin Imber: *Ideals., Uő: The Legend of Osman Gazi.* In: *The Ottoman Emirate 1300–1389.* Ed. Elizabeth Zachariadou. Rethymnon, 1993. 67–76.; Cemal Kafadar: *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State.* Berkeley–Los Angeles–London, 1995.; Feridun M. Emecen:

A Habsburg-uralkodók arculatformálói építészek, festők, szobrászok, arany- és ezüstművesek, pénzverők, költők, krónikások és hivatalos udvari történészek, haditudósítók, hivatásos hírlapírók, zenészek hadát foglalkoztatták, és felvonultatták a korabeli reprezentáció és propaganda gazdag eszköztárát (építészeti, képző- és iparművészeti alkotások, kézíratos és nyomtatott médiumok stb.). Üzeneteik közvetítésére felhasználták a propaganda szinte valamennyi lehetséges fórumát: császári koronázások, hadjáratok, katonai diadalmenetek és parádék, uralkodói utazások, dinasztikus esküvők, vallásos/egyházi ünnepek, követségek és ezek fogadása, vásárok stb.

Bár az Oszmán dinasztikus reprezentáció és propaganda eszközei és fórumai némileg különböztek, azok szintén igen széles skálán mozogtak. A fórumok között megtaláljuk például a szultáni trónra lépések alkalmával, vagy a szultáni hercegek körülmetélése és esküvői kapcsán rendezett ünnepeket, hadjáratok alatti katonai parádékat és a hadjáratok utáni győzelmi ünnepeket, külföldi követeknek adott audienciákat stb. Az eszközök tekintetében volt azonban egy szembevetendő különbség. Mivel az első arab betűs nyomtatott munka az Oszmán Birodalomban csak 1729-ben jelent meg, a kolozsvári származású Ibrahim Müteferrika (1670?–1754) által 1727-ben felállított isztambuli nyomdában, a szulejmáni birodalmi ideológia és propaganda formálói belföldi használatban kénytelenek voltak nélkülözni a nyomtatott médiumokat. Közvetve, az európai nyomtatványok és metszetek segítségével azonban lehetőségük nyílt arra, hogy megszólítsák a főként európai közönséget.

Megfelelő kutatások hiányában ma még alig tudunk valamit arról, hogy a szultán hadjáratairól beszámoló európai hírlevelek és újságok, vagy az ezekben közölt metszetek mennyiben tükrözték az európaiak Oszmán- vagy Szulejmán-képét és mennyiben szolgálták az isztambuli propagandisták és arculatformálók céljait.⁵ Úgy tűnik azonban, hogy szemben a Habsburgokkal – akiknek propagandája főként a keresztény közönségnek szólt, és az Oszmánokat csak kevéssé célozta és érintette meg –, a szulejmáni propaganda arra törekedett, hogy üzenetét eljuttassa mind a szultán alattvalóihoz, mind pedig az európai nyilvánossághoz. Amint az az 1532. évi Oszmán-hadjárat alkalmával szervezett szultáni diadalmenetek és katonai parádék, illetve ezek európai recepciójából látható, az Oszmán-propagandisták a két célközönség számára két eltérő nyelvezetet alakítottak ki, és kísérletük nem is volt sikertelen.⁶

A sokszínű és változó károlyi és szulejmáni birodalmi ideológiából és propagandából az alábbiakban csak két meghatározó elemet mutatok be, amely szorosan kapcsolódik a Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedéséhez. Először a

Gazaya Dair. XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti. In: *Uç: İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul, 2003. 75–85.; *Heath W. Lowry: The Nature of the Early Ottoman State*. Albany, 2003.

5 Az újabb irodalomból ld. Padişahin portresi. Tesavir-i Al-i Osman. İstanbul, 2000.

6 *Gülru Necipoğlu: Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman–Habsburg–Papal Rivalry*. In: *Süleyman the Second* i. m. 170–174.

vallási alapú legitimizációs törekvéseket tárgyalom, amelyek a két uralkodót mint a kereszténység, illetve az iszlám vezetőjét és védelmezőjét mutatták be. Ezt követően kerül sor a károlyi és a szulejmáni világoralmi törekvések összevetésére.

V. Károly mint a kereszténység vezetője és védelmezője

A vallás fontos helyet foglalt el mind V. Károly, mind pedig Szulejmán uralmának igazolásában. Miként az Károlynak a spanyol Cortes előtt Németországba történő utazása előtt elmondott beszédéből is látható, a császár és tanácsadói felfogása szerint „a birodalom egyedül Istentől való”. Bár Károlyt a választófejedelmek választották német-római császárrá, döntésükben Isten vezette őket, állította Károly.⁷ Az, hogy a császárválasztás isteni inspirációra történt, először abban a beszédben olvasható, amit Mercurino Arborio de Gattinara, a császár főkancellárja és uralkodásának első felében egyben bizalmas tanácsadója és főideológusa mondott Barcelona közelében, a választás hírért hozó fejedelmi követeknek, 1519. november végén. Károly isteni inspirációra történt megválasztásával – hangoztatta Gattinara – a fejedelmek lehetőséget teremtettek a német-római szent birodalom (*sacrum imperium*) helyreállítására és megújítására, aminek következtében a keresztény közösség megkapja a szükséges gondoskodást, a keresztény vallás megerősödik, az apostoli szék helyzete megszilárdul, és a kereszténység ellenségei pedig megsemmisíttetnek.

Gattinara jól tudta, hogy Károlyban már korábban is a muszlimok lehetséges legyőzőjét és a Szentföld felszabadítóját látták. 1515-ben, az ifjú V. Károly bruges-i bevonulásán bemutatott egyik tablón Károly ígéretet tesz Jeruzsálem visszafoglalására. Gattinara szerint Károly császársága idején beteljesülhet a Megváltó jövendölése is: egy nyáj és egy pásztor lesz (*ut fiat unum ovile et unus pastor*). Isten valóban különleges kegyet gyakorolt a választással – érvelt Gattinara –, hisz Carolus Maximus, azaz V. Károly egyesíteni fogja majd a Nagy Károly alatt megosztott birodalmat, amelyet a kereszténység ellenségei foglaltak el. Bár ez utóbbi félmondatot lehet általánosan is értelmezni, ismerve Gattinara egyéb írásait és gondolatait, talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az Oszmánokra is utalt, akik a megosztott Római Birodalom keleti felét, azaz az egykori Bizánci Birodalom területeit hajtották uralmuk alá.⁸ Az egy nyájra és egy pásztorra való utalással Gattinara azonban túllépett „a császár, mint a kereszténység védelmezője” képen, és a máshol világosabban megfogalmazott károlyi világbirodalomra utalt.

Minden szómondatnál hatásosabbnak bizonyult azonban a császár törökellenes politikája és hadjárata, s a károlyi propaganda ki is aknáztta az ezekben rejlő

⁷ J. M. Headley: The emperor and his chancellor i. m. 10–11.

⁸ J. M. Headley: The Habsburg World Empire i. m. 97–98. és a latin szöveg: i. m. 119.

lehetőségeket. Az 1532. évi Bécs elleni Oszmán-hadjárat kapcsán a császári propaganda azt hangoztatta, hogy Szulejmánt V. Károly és Ferdinánd seregei futamították meg a nyílt csatától. Károly tehát megmentette Bécset.⁹ V. Károly sikerét tovább növelte, hogy a császári szolgálatban álló genovai Andrea Doria elfoglalta a Peloponnészosz-félszigeten lévő Koron (Corone) városát, igaz, a siker meglehetősen rövid életűnek bizonyult, hisz Doria ellenfele, Hajreddin Barbarossa – 1533 óta az oszmán flotta főparancsnoka – 1534-ben visszafoglalta Koront. Az is köztudott volt, hogy az 1533 nyarán Ferdinánd és Szulejmán között Konstantinápolyban megkötött béke létrehozásában a császári diplomáciának komoly szerepe volt, hisz Cornelius Duplicus Schepper, jóllehet hivatalos követutasítása szerint Ferdinándot képviselte, V. Károly diplomatája volt. Schepper – aki nemcsak diplomata, a gattinarai politika és a főkancellár bizalmas híve volt, de a tengeri hadakozás kiváló ismerője is – az Isztambulban keringő világvége-próféciaíkról és az Oszmán Birodalom közeli pusztulását jósoló hírekről, és kivált Hajreddin Barbarossa készülődő expedíciójáról és az Oszmán-flotta erejéről és felszereltségéről küldött részletes jelentéseivel és beszámolóival maga is aktív részese volt a károlyi Oszmán-ellenes politikának és propagandának.¹⁰

V. Károly törökpolitikájának legnagyobb sikerét azonban az 1535. esztendő hozta meg, amikor a császár által személyesen vezetett keresztény flotta elfoglalta La Golettát (Halq al-Wadi) és Tuniszt, és elűzte onnan Hajreddin Barbarossát. Bár a császár csak La Golettát tartotta meg, ahová spanyol őrséget helyezett, Tunéziát pedig rábízta a Barbarossa által 1534-ben elűzött Moley Haszanra, a császári propaganda a tuniszi hadjáratot az Oszmánok ellen aratott döntő győzelemként igyekezett beállítani.¹¹

9 Maga Károly is ezt hangoztatta 1535 márciusában, a tuniszi hadjárat előkészületei kapcsán vallásaihoz frott egyik körlevelében. Szerinte Hajreddin Barbarossa 1534. évi Nápoly elleni támadásának a célja épp az volt, hogy a szultán kiküszöbölje azt a presztízsveszteséget, amit 1532-ben szenvedett, amikor „mi őt és hadseregét visszavonulásra kényszerítettük”. Ugyanezt hangoztatta a hivatalos Habsburg-propaganda, mint pl. *Etrobius*: *Commentarium seu potius Diarium Expeditionis Tuniceae* c. munkája. Minderre ld. *James D. Tracy*: *Emperor Charles V, Impresario of War. Campaign Strategy, International Finance, and Domestic Politics*. Cambridge, 2002. 145–146.

10 Mindezekre ld. *Robert Finlay*: *Prophecy and Politics in Istanbul: Charles V, Sultan Süleyman, and the Habsburg Embassy of 1533/1534*. *Journal of Early Modern History* 2(1998) 249–272.; *J. D. Tracy*: i. m. 144.

11 A hadjáratra és a vonatkozó propagandára ld. *Der Kriegszug Kaiser Karls V. gegen Tunis*. Kartons und Tapisserien. Hrsg. Wilfried Seipel. Milano–Wien, 2000.; *Heinz Duchhardt*: *Das Tunisunternehmen Karls V. 1535*. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 37(1984) 35–72.; *A. Kohler*: i. m. 240–246. Bár Tunisz spanyol fennhatóság alatt maradt 1569-ig (majd egy rövid ideig 1573–1574-ben), a tuniszi hadjáratnál fontosabb volt a két flotta csatája Prevezánál 1538-ban, ahol az oszmánok győzedelmeskedtek. Erre ld. *J. F. Guilmartin Jr.*: *Gunpowder and galleys: Changing technology and Mediterranean warfare at sea in the sixteenth century*. Cambridge, 1974. 42–56.

A hadjáratra a császárt számos korabeli „haditudósító” és festő kísérte el. A hadjáratban résztvevő Jan Cornelisz Vermeyen (1500?–1559), Pieter Coecke van Aelst (1502–1556) és Maarten van Heemskerck (1498–1574) képei és vázlatai szolgálták alapul annak a monumentális tuniszi falikárpitnak a készítéséhez, amelyet 1540-ben rendeltek meg a császár diadalának megörökítése és dicsőítése céljából, de ami csak 1549 és 1554 között készült el Brüsszelben. Ugyancsak e vázlatok alapján készült a Van Heemskerck által 1555–1556-ban Fülöp herceg kezdeményezésére és ösztönzésére publikált győzelmi metszetsorozat.¹²

A tuniszi győzelem propagandacélokra történő kihasználásának talán leghatékonyabb módja a császár 1535–1536. évi, majd egy esztendeig tartó, itáliai utazása és az utazás során rendezett pompás diadalmenetek és katonai felvonulások voltak. A császár 1535. június 22-én ért partot Szicíliában, és az ünnepségek 1536. április 29-én értek véget Firenzében. V. Károly bevonulásait Szicília és Itália jelentősebb városaiba az ókori római diadalmenetek mintái alapján szervezték meg. A diadalkapuk, a menet útvonalán és a nagyobb tereken felállított szobrok, festmények és díszletek a „kereszténység védelmezőjét” és „az Iszlám legyőzőjét” ünnepelték. Rómában, amelyet hét évvel korábban még Károly zsoldosai fosztottak ki, V. Károly számára ókori minták alapján megszervezett győzelmi bevonulást rendeztek, amely a *Via triumphalis*, azaz a klasszikus római diadalmenetek útvonalán haladt végig, ahol több épületet és templomot is lebontottak, hogy ne akadályozzák a menet vonulását. A képek és dekorációk Károlyt ókori és mitológiai hősökhez hasonlították, ezzel is antik római aurát kölcsönözve a felvonulásnak. Egyes képek a két Scipius Africanust ábrázolták, akik mellett V. Károly volt a harmadik „Afrikai Győző”, míg mások a tuniszi hadjárat győzelmi képeit mutatták, kiemelve a keresztény foglyok kiszabadítását. Firenzében – amelynek ura, Alessandro de Medici a császár Margit nevű lányával készült frigyre lépni – az ünnepségek megszervezésével Giorgio Vasari (1511–1674), firenzei festőt, építész és művészeti író (az először 1550-ben kiadott *A legjelesebb festők, szobrászok és építészek élete* című munka szerzőjét), az Uffizi későbbi építőjét (1560) bízták meg. Vasari pompás díszletei az „Afrikai Győzőt” ünnepeltették Firenze lakosaival. A császári propagandagépezet arról is gondoskodott, hogy a korabeli nyomtatványok segítségével minél többen szerezzenek értesüléseket a császár diadalmas bevonulásáról Messina, Róma vagy Firenze városába.¹³

12 A legújabb irodalomból ld. *Georg J. Kugler* és *Rotraud Bauer* tanulmányait a bécsi V. Károly-kiállítás katalógusában: *Georg J. Kugler*: Kaiser Karls V. Kampf um das Mittelmeer mit Türken und Franzosen.; *Uő*: Der Kriegszug gegen Tunis im Jahre 1535.; *Uő*: Der Maler Jan Cornelisz. Vermeyen als Kriegsberichterstatter und seine Vorlagen für den Tapissier Willem de Pannemaker.; *Uő*–*Rotraud Bauer*: Die editio princeps für Kaiser Karl V., Brüssel 1548–1554, und weitere Tapissieren Willem de Pannemakers.; *Uők*: Die Nachwebung der Tunis-Serie für Kaiser Karl VI. durch Jodocus de Vos, Brüssel 1712–1721.; *Rotraud Bauer*: Wie entsteht eine Tapisserie? Zur Technik des Webens. In: *Der Kriegszug Kaiser Karls V. gegen Tunis* i. m. 13–21., 23–34., 41–51., 53–107., 111–115., 127–132.

13 Rövid ismertetése: *A. Kohler*: i. m. 106–108., 245–246.; *Wim Blockmans*: Emperor Charles V, 1500–1558. London, 2002. 173–174.

V. Károly muszlimok felett aratott diadalát az utókor számára a császár udvari történészeinek, költőinek és íróinak kellett volna megörökíteniük. A császár titkára, Johannes Secundus bele is kezdett egy latin nyelvű elbeszélő költeménybe, de halála megakadályozta a mű befejezésében. Károly udvari papja, Juan Ginés de Sepúlveda azonban már a hadjáratot követő esztendőben, 1536-ban közzétette „Az afrikai háborúról” (*De Bello Africo*) című munkáját. Károly egy másik titkárának, a francia anyanyelvű Antoine Perreninnek a történeti munkája előbb franciául, majd latin fordításban is megjelent (1547). Bár a hadjáratról megjelent korabeli és közel-korabeli tudósítások, beszámolók és a császár levelei több ellentmondást is tartalmaznak, a császárhoz közel álló források általában hangsúlyozzák a diadal jelentőségét az egész kereszténység számára. Ezekben külön hangsúlyt kapott a mintegy „18–20 ezer keresztény rab” kiszabadítása és több ezer muszlim fogságba ejtése, akiknek számát egyes források nem kevesebbre, mint 10 ezerre teszik.

Nem minden beszámoló tárlta azonban az eseményeket a Habsburg-propaganda igényei számára megfelelően. Egy korabeli német beszámoló nem hallgatja el Tunisz kifosztását. Még érdekesebb, hogy Perrenin (aki Johannes Etrobius néven írta meg a hadjárat krónikáját) nem kendőzte el a császár spanyol és német zsoldosainak kegyetlenkedéseit, és nem hallgatta el a tuniszi civil muszlim lakosság lemészárlását, a város és a dzsámik kifosztását sem. Csak V. Károly halála után, 1572-ben jelent meg egy másik szemtanú, Luis del Marmol-Carvajal munkája, amely még sötétebb képet festett Tunisz kifosztásáról, ártatlan civilek – köztük gyermekek és asszonyok – lemészárlásáról. A krónika írója Mulay Hasszánra hivatkozva, lényegesen túlozva azt állította, hogy V. Károly katonái 70 000 muszlimot öltek meg, és 40 000 férfit, nőt és gyermeket vetettek szolgaságba.¹⁴

Figyelemre méltó azonban, hogy a legsikeresebb és legnépszerűbb történeti munka nem a muszlimok elleni hadjáratokkal, hanem Károly németországi háborújával foglalkozik. Luis de Ávila eredetileg spanyolul írt műve (*Comentario de la guerra de Alemania*) hamarosan francia, holland, latin és angol fordításban is megjelent. A mű népszerűsége ismételten figyelmeztet bennünket a károlyi politika, ideológia és propaganda sokszínűségére, és arra, hogy a témánk szempontjából kitüntetett Habsburg–Oszmán-vetélkedés annak csak egyik, és nem is a legfontosabb eleme volt.

A problematikus szelimi örökség: az Oszmánok, mint az iszlám vezető hatalma

Az Oszmánok már a 16. század előtt is használták a vallást uralmuk legitimálására, de ez korábban az iszlám egyfajta „népi felfogására” épült. Ennek legismertebb példája „Oszmán álma”, amelyben Isten megígérendőlte az Oszmán-di-

14 J. D. Tracy: i. m. 149. Marmol háromkötetes *Description General de Africa con todos los Sucessos de Guerra a Avido entre los Infideles y el Pueblo Christiano*. Granada, 1573. c. mun-

nasztia fényes jövőjét. Az álmot Oszmának egy szent sejh értelmezte, aki nőül is adta lányát Oszmánhoz. A házasság mintegy vallási szempontból legitimálta a dinasztia uralmát, hisz a szentéletű sejh spirituális kapcsolat fűzte magához a prófétához, amely kapcsolat a házasság révén átszállt a dinasztiára is.¹⁵

Szulejmán idejére a népi vallásosság helyére „a szultán, mint a szunnita (ortodox) Iszlám védelmezője és vezetője” kép lépett. I. Szelim szultán (1512–1520) közel-keleti hódításai után legott felvette „a két szent város szolgája” (*Hadimül'l-haremeyn*) címet, amit utódai is büszkén viseltek, szervesen beépítve azt az Oszmán-birodalmi ideológiába és propagandába. A szultánok kiemelt feladatként kezelték az éves mekkai zarándoklatok megszervezését, a zarándokkaravánok védelmét, és komoly összegeket áldoztak rá, csakúgy, mint a mekkai lakosok támogatására és a szent városban lévő épületek és vízvezetékek karbantartására és újak építésére, jól tudván, hogy mindez fontos volt uralmuk legitimizálása szempontjából, mind a helyi lakosság, mind pedig a szélesebb muszlim közösség szemében. Szulejmán és utódai gondoskodtak arról is, hogy az iszlám szent városa feletti Oszmán-fennhatóság érezhető legyen a mindennapokban csakúgy, mint az iszlám országok közötti diplomáciában. A mekkai Nagymecset Szulejmán parancsára építtetett mináretjei jellegzetes Oszmán-stílusban készültek, s akik a stílusjegyekből mindezt nem vették volna észre, azok számára jól láthatóan elhelyezett feliratok hirdették a szultánok építkezéseit és adományait. A szomszédos muszlim országokból érkező zarándokok számára szükséges engedélyek megadása, illetve megtagadása pedig a nemzetközi kapcsolatok alakításának is hatékony formája volt, amivel a szultánok szintén ügyesen éltek legitimitásuk és tekintélyük további növelése érdekében.¹⁶

Szelim hódításainak következtében ugyancsak Isztambul hatalma alá került Kairó, ahol az utolsó Abbaszida kalifa, al-Mutawakkil székelt. Bár a szunnita doktrína szerint a kalifa csak Mohammed próféta Kurajs törzséből származhatott, Szulejmán és ideológusai az 1540-es évektől tudatosan terjesztették az „Oszmán-szultán, mint kalifa” gondolatot, amelyet uralmuk további erősítésére és arra használtak fel, hogy a cím viselésével elsőbbséget követeljenek maguknak a muszlim uralkodók között.¹⁷

káját idézi *John B. Wolf*: *The Barbary Coast: Algeriers Under the Turks 1500 to 1830*. New York, 1979. 21.

15 *C. Imber*: *The Legend* i. m.; *Uő*: *Ideals* i. m.

16 *Minderre Id. Suraiya Faroqhi*: *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans, 1517–1683*. London, 1994. Szulejmán leromboltatott és újjáépíttetett két, eredetileg az Abbaszida kalifák megbízásából a 8. században emelt mináretet, és később meg egy újat építtetett. Ami az Oszmán-uralkodók adományait illeti: csak a zarándokkaravánokra évente mintegy 300–385 000 aranyat költöttek. I. m. 89. Ez durván másfélszerese-kétszerese annak az összegnek, amit a Porta készpénzben volt kénytelen kifizetni a birodalom legveszélyeztetettebb (budai) tartományában állomásoztatott katonaság zsoldjára a 16. század derekán.

17 *Halil İnalcık*: *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600*. London, 1973. (repr. 1995.) 57.; *Colin Imber*: *Ebu's-su'ud: the Islamic Legal Tradition*. Edinburgh, 1997.; *Uő*: *Ideals and legitimation* i. m. 149.: 31. jegyzet, ahol Imber hivatkozik Szulejmán egy 1554-ben Ferdinándhoz

Erre azért is szükségük volt, mert az Oszmánok vallási legitimitását elvitató I. Iszmail perzsa sah nagy népszerűségnek örvendett Kelet-Anatóliában és Azerbajdzsánban. Iszmail, aki birodalma államvallásává a tizenkettes síizmust tette, és aki magát a Szafavi dervisrend misztikus vezetőjének (*pír*) nyilvánította, sokkal vonzóbb volt az anatóliai türkmén nomádok számára, mint a konstantinápolyi szultán. Iszmail fellépése után az Oszmán-politika egyik legfontosabb eleme a síita szomszéd elleni katonai és propagandaharc volt. A Szafavidák elleni hadjáratokat az Oszmán-propaganda azzal igyekezett magyarázni, hogy a síiták maguk is „hitetlenek”, vagy olyan „lázadók”, akik „lázadásokkal” elvonják az Oszmán-szultán figyelmét és erejét attól, hogy legfőbb hivatását, a „hitetlenek elleni szent háborút” gyakorolja. Ez utóbbi érvel igyekeztek legitimizálni a szunnita Mamelukok elleni hadjáratokat is, kiegészítve azzal, hogy a Mamelukok egy idegen cserkesz kaszt volt, amely elnyomta az arab lakosságot.¹⁸

A Szafavidák elleni hadjáratok azonban az Oszmán társadalomban visszatetszést szültek, kivált az anatóliai türkmén nomád törzsek körében, akik vallási és társadalmi okok, valamint (a forrásokból és az Oszmán-ellenes anatóliai felkelések történetéből kitapinthatóan) egyfajta türkmén szolidaritás miatt egyébként is inkább húztak a Szafavidákhoz, mint az Oszmánokhoz.¹⁹ Aligha véletlen, hogy a szelimi politika igazolására hamarosan legalább két tucat Szelim-náme, azaz Szelim szultán uralkodását és hódításait bemutató propagandisztikus jellegű irodalmi mű született.²⁰ Ezek a munkák a Szafavidák elleni hadjáratokat igazolandó, részletesen tárgyalták Iszmail Szafavida sahnak Kelet-Anatóliában kifejtett (forrásokkal valóban igazolható) Oszmán-ellenes politikai propagandáját és hittérítő akcióit, e propaganda által szított (*kızılbaş*) lázadásokat, beszámoltak a sahnak a szunnita vallástudósok ellen rendezett hajtóvadászatáról és a Mameluk–Szafavida Oszmán-ellenes együttműködésről. Ellensúlyozandó valamelyest Szelim szultán keleti, muszlimok elleni hadjárait, több Szelim-náme megemlékezett azokról a harcokról, amelyeket Szelim még mint szultáni herceg viselt a „hitetlenek”, azaz a grúzok ellen.²¹ Bár Iszmail sah egyik levelében Szelimet *gazinak*, azaz a hitetlenek

küldött levelére, amelyben a szultán magát Mekka, Medina és Jeruzsálem urának nevezi, jelezvén, hogy az Oszmánok tisztában voltak Jeruzsálem fontosságával és szimbolikus jelentőségével.

18 *Elke Eberhard*: Osmanische Polemik gegen die Safawiden. Freiburg, 1970.; *C. Imber*: Ideals and legitimation i. m. 153.; *Halil İnalcık*: Selim I. In: The Encyclopaedia of Islam. (= EI) IX. Ed. by C. E. Bosworth–E. van Donzel–W. P. Heinrichs–G. Lecomte. Leiden, 1997. 129.

19 *Faruk Sümer*: Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara, 1999. 15–42.

20 *Ahmet Uğur*: The Reign of Sultan Selim in the Light of the Selimname Literature. Berlin, 1985. A magyar szakirodalomban ezekre Fodor Pál hívta fel a figyelmet. Ld. *Fodor Pál*: A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években. In: *Uő*: A szultán és az aranyalma i. m. 364. skk.

21 *M. C. Şehabeddin Tekindağ*: Selimname. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 1(1970) 197–230. Megjegyzendő, hogy pl. Kemalpasazáde ezeket az eseményeket másként beszéli el Szelim-náméjában és megint másként nagy történeti munkájának 9. kötetében (ott: 209.). A grúzok elleni háborúkat említő Szelim-námékra ld. ott: 204., 215. A keresztények elleni háborúk elmaradása okozta legitimációs deficiten az sem sokat változtatott, hogy az

ellen hadat viselő uralkodónak nevezte,²² ezt vélhetőleg politikai, taktikai megfontolásokból tette, s nem valószínű, hogy levele tükrözte a Kelet-Anatóliában és Azerbajdzsánban Szelimről kialakult képet. Úgy tűnik, hogy a kelet-anatóliai türkmenekeket és az Oszmán elit hangadó köreit sem az Oszmán-propaganda érvei – amelyek természetesen Isztambul szája íze szerint mutatták be az Oszmán–Mameluk–Szafavida hatalmi rivalizálást a délkelet- és kelet-anatóliai területek felett –, sem az isztambuli mufti fetváit nem győzték meg a keleti hadjáratok helyességéről, és a „hitetlenek”, azaz az európai keresztény államok elleni hadjáratok elmaradásáról. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy egy 1543-ban véglegesített gázavát-námében – Mevlaná Iszá (Mevlana Isa) munkájában –, amely az Oszmán elit egy részének közvéleményét mindenképp tükrözte, a haldokló I. Szelim azon ke-sereg, hogy nem viselt szent háborút a hitetlenek ellen.²³

A szulejmáni propaganda a Habsburgokéhoz hasonlóan kiaknázta a szultánnak „a hit ellenségei” felett aratott győzelmeit. Az 1550-es évek derekától hivatásos, szultáni szolgálatban álló és a kincstárból rendszeres fizetést húzó krónikások, ún. *sehnámedzsik* örökítették meg a szultáni hadjáratokat, eleinte perzsául, majd oszmánli-törökül, Firdauszi *Sahnáméját* és annak verses formáit véve alapul.²⁴ A szultán diadalait bemutató munkák török miniatűrái legyőzött és megalázott hitetleneket, győzedelmes Oszmán harcosokat, a szultán előtt hajbókoló vazallus keresztény uralkodókat ábrázolnak. A hadjáratok után Isztambulba hazatérő győzedelmes padisah hatalmas pompával vonult be birodalma fővárosába. A bevonulás során a fővárosiak megtekinthették a legyőzött országok templomaiból, királyi palotáiból elhurcolt műkincseket és rabszolgákat. Az isztambuliak és a birodalom nagyobb városainak lakói pedig több napig tartó népnünepélyeken dicsőíthették győztes uralkodójukat.

Politikai fordulat Isztambulban és az Oszmán–Habsburg-konfrontáció kezdetei

Az 1520 szeptemberében trónra került I. Szulejmán szultán és tanácsadói felismerték, hogy a több mint tíz esztendeje zajló keleti háború nemcsak vallási-ideológiai, de katonai-logisztikai és gazdasági okokból sem folytatható. Az 1511

1518 óta az isztambuli arzenálban folyó nagyarányú hajóépítéseket mind az európai megfigyelők, mind pedig egyes oszmán krónikák egy Európa ellen indítandó nagyszabású hadjárat előkészületének tartották.

22 A levelet említi: *F. Sümer*: i. m. 38. Kétséges, hogy Sah Iszmail mennyire gondolta ezt komolyan, hisz köztudottan igyekezett elkerülni a konfliktust a harcias Szelimmel, így vélhető, hogy Szelimet politikai megfontolásokból ismerte el gazinak. Azzal, hogy azt állította, hogy ő nem kívánt egy igazi gazi muszlim uralkodó ellen harcolni, egyben kétségbe is vonta az Oszmán-propaganda legfőbb érvét is, amivel az Oszmánok a Szafavidák elleni háborúikat próbálták igazolni.

23 *Barbara Flemming*: *Public Opinion under Sultan Süleyman*. In: *Süleyman the Second* i. m. 54.

24 *Christine Woodhead*: *An experiment in official historiography: the post of şehnameci in the Ottoman empire, c. 1555–1605*. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 75(1983) 157–182.; *Uő*: *Shahnamedji*. In: *EI IX*. 211b.

óta zajló hadvonulások a birodalom keleti tartományait gazdaságilag erősen megviselték, Izmail sah „felperzselt föld” taktikája pedig hatalmas területeket tett lakhatatlanná. A keleti hadjáratok alatt a birodalom serege eljutott a stratégiai túlterjeszkedés határáig, a korai hideg és havazás beköszöntekor az Oszmán-seregek élelemellátásában komoly gondok mutatkoztak, és bebizonyosodott, hogy egyre nehezebb egyetlen hadjáratban tartós eredményeket elérni és azokat biztosítani. Az ismétlődő hadjáratok kimerítették a kincstárat, amelyet a rendes hadjáratok költségeken kívül a hadjáratok idején ekkoriban már rendszeresen fizetett pénzjutalmak (*in'am*), illetve az ugyancsak rendszeressé váló és a katonák által megkövetelt zsoldemelések is megterheltek. Tovább növelte a birodalom pénzügyi terheit, hogy az elhúzódó hadjáratok miatt a szpáhik nem tudták beszedni az adót javadalombirtokaikról, ezért Szelim szultánnak, a javadalmak szokásos emelése mellett a szpáhiknak „előleget” is kellett adnia a hadjáratra magával vitt központi kincstárból.²⁵

A keleti háborúskodás negatív gazdasági hatásait a szultán Szafavidák elleni kereskedelmi blokádja tovább erősítette. I. Szelim 1514-ben lezáratta az iráni határt, hogy egyrészt megakadályozza a kelet-anatóliai síita nomád türkmének áttelepülését Iránba, és ezzel megfossza a sahot hadseregének egyik jelentős katonautánpótlási bázisától, másrészt, hogy kereskedelmi blokáddal tegye tönkre ellensége gazdaságát. A szultán gazdasági blokádja – kivált a perzsi selyemárúkra bevezetett embargó – azonban a szultáni kincstárnak is tetemes jövedelemkiesést okozott. Aligha meglepő, hogy Szulejmán egyik első lépéseként feloldotta a Szelim szultán által a Szafavidák ellen elrendelt kereskedelmi embargót és szabadon engedte a bebörtönzött iráni kereskedőket.²⁶ Ezt követte az a politikai fordulat, amely rövid időn belül elkerülhetetlenné tette a Habsburg–Oszmán katonai konfrontációt Közép-Európában éppúgy, mint a Földközi-tenger térségében.

Valószínű, hogy az Oszmán politikai vezetés 1520 végén már döntött a Magyarország elleni hadjáratról.²⁷ Ahhoz ugyanis, hogy az 1520. szeptember 30-án trónra került szultán a következő év tavaszán idejében elindulhasson a Nándorfehérvár (Belgrád) 1521. augusztus 29-i elestével zárult, Magyarország elleni hadjáratára, a hadsereg mozgósítását már a trónralépte utáni hetekben, de legkésőbb november folyamán el kellett rendelni.

25 *Az in'am* korábban nem, de I. Szelim idejére már kötelező és meghatározott összegű jutalom volt. Ekkor a janicsárok 3000, a janicsárújoncok (*acemi oğlan*) 2000, a dzsebedzsik és a tűzerek (*cebeci, topçu*) pedig 2-2000 akce *in'am*-ot kaptak, és ugyanekkor a janicsárok napi zsoldját 2 akcsével emelték meg. Ld. *Abdülkadir Özcan: Cüslu ve Cüslula İlgili Meseleler*. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi II. İstanbul, 1995. 163–184.

26 *Palmira Brummett: Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. New York, 1994. 149.; *H. İnalçık: Selim I. i. m. 128.*; *F. Sümer: i. m. 41.*; *Fodor P.: A Bécsbe vezető út i. m. 368–370.*

27 *Fodor P.: A Bécsbe vezető út i. m. 370.*

1521 végén általános vélemény volt Velencében, hogy Szulejmán Nándorfehérvár birtokában meg akarta hódítani Magyarországot is.²⁸ Az 1521. évi őszi hadi előkészületek ez alkalommal azonban nem Magyarország, hanem Rodosz ellen irányultak. Bár Európában olyan hírek keringtek, hogy Rodosz meghódítása szerves része volt az Oszmánok expanziós terveinek, az efféle hírek sokkal inkább tükrözték Európa gyorsan változó Szulejmán-képét, semmint az Oszmánpolitika esetleges mozgatórugóit.²⁹ Látnivaló ugyanis, hogy Rodosz elfoglalása Isztambul számára az egyetlen lehetséges reálpolitikai lépés volt. Nemcsak az isztambuli vezetés, de a kortárs európai megfigyelők is legott felismerték, hogy Szulejmán aligha hagyhatta a Johannita lovagok kezén Rodoszt, tekintettel a nemrégiben meghódított Egyiptomra és Szíriára. A rodoszi lovagok veszélyesen közel voltak a szultán új tartományaihoz, sorozatos támadásaikkal pedig veszélyeztették a főváros és Egyiptom közti – gazdasági és katonai szempontból egyaránt életbe vágó – hajóforgalmat.

Szulejmán lépései és hadjáratai már kezdettől fogva szimbolikusak voltak, és az Oszmán-propaganda gondoskodott arról, hogy a politikai üzeneteket Európában is megértsék. Az 1521. és az 1522. évi hadjáratok szimbolikus jelentésük mellett nem tévesztették szem elől a praktikus, stratégiai szempontokat sem, és nagyban szolgálták a szultáni hatalom konszolidációját is. Nándorfehérvár elfoglalásával az Oszmánok a Duna-vonalon szereztek stratégiaileg kulcsfontosságú új támaszpontot, biztosabbá téve ezzel a birodalom északi határainak védelmét és egyben hídfőt teremtve további lehetséges közép-európai hódításaikhoz. Rodosz meghódításával pedig felszámolták a birodalom leggazdagabb tartományának számító Egyiptom és a főváros közötti kommunikációt veszélyeztető Johannita támaszpontot, biztosítván ezzel az egyiptomi élelmiszer- és aranyszállítmányok útját Konstantinápolyba.

Nem ilyen egyszerű az 1526. évi magyarországi hadjárat értékelése. Máiig viták folynak arról, hogy Szulejmánnak mi is volt valójában a terve ezzel a hadjáratral.³⁰ A szultán politikai terveivel kapcsolatos viták a rendelkezésre álló források természetéből adódóan egyelőre aligha dönthetők el mindenki számára

28 *Kenneth M. Setton: The Papacy and the Levant (1204–1571)*. 3. Philadelphia, 1984. 201. Olyan hírek is jártak, hogy Szulejmán ennek érdekében rendezni akarta viszonyát Ismail sahhal, hogy Magyarország elleni politikájához szabad kezet kapjon. I. m.

29 A hírt Thomas Guicardus latin nyelvű oratioja őrizte meg, amelyet Guicardus Kelemen pápa előtt 1523. dec. 18-án mondott el, magyarázván Rodosz elestét. *K. M. Setton: i. m.* 214. A forrás apologetikus jellege, tévedései és torzításai nyilvánvalók. Ld. pl. a forrás azon téves állítását, miszerint a Rodosz elleni hadjáratra Szulejmán haldokló atyjának tett volna ígéretet. Szulejmán nem volt Szelim mellett annak halálakor.

30 A két álláspont legmarkánsabb megfogalmazása: *Perjés Géza: Mohács*. Bp. 1979.; *Uő: The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary. Mohács 1526–Buda 1541*. Boulder, Co., 1989. (War and Society in East Central Europe XXVI.); ill. *Fodor P.: Magyarország i. m.; Uő: Ottoman Policy Towards Hungary*. In: *Uő: In Quest* i. m. 105–169. Egy újabb értékelés: *Rhoads Murphey: Süleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayed Reaction to Charles V's Universalist Vision*. *Journal of Early Modern History* 5(2001) 197–221.

megnyugtatóan. Jóval nagyobb az egyetértés a mohácsi hadjárat következményeit illetően. A mohácsi csata (1526. augusztus 29.) a magyarok számára azt jelentette, hogy végleg elveszítették azt a közel másfél százados küzdelmet, amit a balkáni Oszmán-terjeszkedés feltartóztatása érdekében és Európa védelméért folytattak hol önerőből, hol szomszédaikkal karöltve, hol pedig a keresztény Európa országainak segítségével. Mohács igazi történelmi jelentősége azonban abban rejlett, hogy közvetlen szomszédságba hozta a kor két európai nagyhatalmát, az Oszmánokat és a Habsburgokat. Azzal, hogy a magyar arisztokrácia egy kisebb csoportja a csatában elesett II. Jagelló Lajos magyar király (1516–1526) helyett I. Habsburg Ferdinándot, V. Károly öccsét, választotta királyául (1526–1564) a Habsburg–Oszmán-konfrontáció belátható közelségbe került.

A csatát követően Szulejmán láthatóan nem tudott mit kezdeni az ölébe hullott országgal, amelyet ekkoriban vélhetőleg nem akart még meghódítani. Erre utal Musztafa pasának az időközben ugyancsak magyar királlyá választott I. (Szapolyai) János (1526–1540) követének Isztambulban 1528 végén tett kijelentése, miszerint a szultán nem akarta Magyarországot meghódítani, csak a kulcsokat (Nándorfehérvárt és Péterváradot) kívánta megkaparintani, miként Perzsiából is csak Dijarbekirt tartotta meg, jóllehet Tebrizt is elfoglalta.³¹ Szulejmán ekkor még nem érezte biztonságban magát ezen az ismeretlen terepen, amely – a térképet Isztambulból nézve – a Dráva–Duna vonalától északra védhetetlennek látszott. Ezért vonult vissza a jól ismert és már jó ideje biztos határnak számító Duna-vonalhoz, amelynek túlsó oldalán egy seregétől megfosztott, a birodalom számára veszélytelen ország terült el.³² A szultán egyelőre a Duna vonaláról figyelte, mi történik a határ túloldalán.

Szulejmán tanácsadói már a csata után keresték a kapcsolatot II. Lajossal, akiről még nem tudták, hogy elesett a csatában. A szemtanú Brodarics István kancellár (a csata későbbi krónikása) 1526. október 3-án hosszú levélben tájékoztatta lengyel kollégáját, Krisztof Szydłowiecki főkancellárt a mohácsi csatáról és következményeiről. Ebben arról is beszámolt, hogy Ibrahim pasa nagyvezír (valamikor még szeptemberben, talán még Budáról) elengedte Lajos király fogságba ejtett három kamarását, akiket szövetségi ajánlással küldött a legyőzött (és az Oszmánok által életben lévőknek hitt) magyar uralkodóhoz. Brodarics úgy tudta, hogy a szultán csak a Dráva és a Száva közét akarta megtartani magának, és cserébe támogatást és békét ígért a magyar uralkodónak.³³

31 *Török Pál*: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai. Bp. 1930. 17.

32 Az Al-Duna már a 14. század végi nagy expanzió idején, majd később II. Mehmed (1451–1481) és II. Bajezid (1481–1512) uralkodása alatt is a birodalom természetes északi határának számított, miként keleten a Tigris és az Eufrátesz vonala, amelynek biztosítása a szulejmáni politika egyik alappillére volt.

33 *Barta Gábor*: Bevezetés. In: Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól. Szerk. Barta Gábor. Bp. 1996. 19.; *Fodor P.*: Magyarország i. m. 49.

Sokatmondó, hogy 1528 januárjában lényegében hasonló feltételekkel egyeztek meg I. (Szapolyai) János királlyal, akit ekkorra már kiszorított az országból I. Ferdinánd. Ekkor már Isztambulban is tisztában voltak Mohács következményeivel és I. János király helyzetével. Ibrahim pasa nagyvezír már az első audiencián értésére adta I. János követének, Hyeronimus Łaskinak, hogy az Oszmánok nagyon is jól tudják, hogy János csak azért kér most békét és szövetséget Szulejmántól, mert Ferdinánd legyőzte őt.³⁴ Hasonlóan vélekedett a többi pasa is, akikkel a követ találkozott, valamint Lodovico Gritti is, Ibrahim nagyvezír barátja és bizalmasa, aki épp ekkortájt lépett elő a Portán amolyan félhivatalos „magyarszakértőnek”. Valamennyien értésére adták Łaskinak, hogy Magyarországot a szultán karddal hódította meg, ezért azt sajátjának tekinti.³⁵ Ibrahim azt is közölte a követtel, hogy tudják, hogy Ferdinándnak több jogcíme is van a magyar koronához, mint Jánosnak, hiszen „Lajos király leánytestvére az övé, ez nagyobb jogalap Isten előtt, mint a te uradé.” Ráadásul Ferdinánd az erősebb: „Tudunk a bárók nagyarányú átpártolásáról Ferdinándhoz, tudjuk, hogy urad kénytelen volt visszavonulni, mikor meglátta annak erősebb hadseregét. Ezért (tehát) ragadja meg a te urad szultánunk ruhaujját. Meg fogja kapni tőlünk az országot, s olyan segítséget nyer, hogy nemcsak Ferdinándot, hanem Ferdinánd barátait is porrá változtatjuk, ha urad úgy akarja.”³⁶

Szapolyai szorult helyzete és segítségkérése kapóra jött Szulejmánnak. Megelőzendő, hogy a mohácsi csatában legyőzött ország a Habsburgok kezére kerüljön, az Oszmán-vezetés Szapolyai katonai megsegítése mellett döntött. Hiába próbálta Ferdinánd gyors követküldéssel a hadjáratot megelőzni és jogát a magyar trónra a Portán elismertetni: 1528 júniusában követeinek hadüzenettel felérő választ adtak. Mire a Habsburg-követek hazaindultak, Szulejmán már rég elrendelte a következő évi magyarországi hadjárat előkészületeit. A szultánt az sem tántoríthatta el tervétől, hogy Dél-Anatóliában 1529 februárjában ismét felkelés tört ki. A lázadást hamar vérbe fojtották, így Szulejmán május 10-én elindulhatott a hadjáratra. Szapolyait a szultán augusztus 19-én a mohácsi síkon fogadta, majd szeptember elején a Budát védő német zsoldosoktól minden nehézség nélkül visszafoglalta számára az ország fővárosát. Ezt követően a szultán átadta Jánosnak a Szent Koronát, és a török hadjárat napló szűkszavú tudósítása szerint „trónra ültette”, azaz megerősítette a királyságban János királyt, majd továbbvonult Bécs felé.

Bár Bécs több mint kéthetes ostroma a védelem ellenállása, valamint a hideg és az esőzések miatt október 15-én kudarccal végződött, a hadjárat az Oszmánok stabilizálták magyarországi befolyásukat. Szulejmán Magyarországot visszafoglalta a Habsburgoktól védenca számára, akit gondosan koreografált külsőségek közepette helyezett vissza Magyarország birtokába. A szerémségi

34 Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. In: Két tárgyalás i. m. 99.

35 I. m. 103.

36 I. m. 116.

Oszmán-várak (Pétervárad, Szerémújlak, Atya, Bánmonostor, Cserőd, Száva-szentdemeter, Barica, Racsa, Rednek és Titel) katonái pedig továbbra is figyelemmel kísérhették a magyarországi fejleményeket, s a szultán számára bármely kedvezőtlen fordulat esetén gyorsan reagálhattak. Az újabb magyarországi beavatkozásra azonban nem a Habsburgok magyarországi térnyerése, hanem V. Károly koronázása, és a Habsburgok ezzel együtt járó európai presztízs- és erőnyerése készítette az isztambuli vezetést. Isztambul ekkorra már megfogalmazta Szulejmán univerzalista hatalmi igényeit és ezt V. Károly univerzalista hatalmi törekvéseivel állította szembe.

Világvége-próféciák, világuralmi aspirációk és a Habsburg–Oszmán-konfrontáció

A korhangulat mind Európában, mind pedig a Közel-Keleten kedvezett a világuralmi aspirációknak. V. Károly német-római császárrá történt választása mögött a kortársak 1519-ben isteni inspirációt láttak és uralkodása elé nagy várakozással tekintettek, mert tőle várták a Szentföld felszabadítását és az Oszmánok legyőzését. E várakozásokat a császári kormányzat is felkarolta és propagálta, és Károly roppant hatalma valóban soha nem látott lehetőséget teremtett egy új kereszties hadjáratra. E várakozások népszerűsége nagyban köszönhető a kora újkori Európában széles körben elterjedt apokalipszis-hangulatnak és az ezzel kapcsolatos jövendöléseknek, amelyek az 1510-es és 1520-as években különös népszerűségnek örvendtek.³⁷ Sokan V. Károlyban látták az „Utolsó Idők” uralkodóját, aki egy hatalmas világbirodalomban egyesíti Kelet és Nyugat országait, és békét, igazságot, harmóniát teremt. Irodalmi művek sora ünnepelte V. Károlyt új Mózesként, új Caesarként, vagy új Nagy Sándorként. Páviai győzelmét (1525) I. Ferenc felett a császár titkára, Alfonso de Valdés isteni beavatkozásra történt diadalnak tekintette. A győzelemmel Isten lehetővé tette Károlynak, hogy megállítsa a törökök terjeszkedését, saját területükön győzze le őket és a mórokat, visszafoglalja Konstantinápolyt és Jeruzsálemet. Ezen legkeresztényibb herceg uralma alatt – érvelt Valdés Gattinarát követve –, az egész világ részesülhet a katolikus vallásban és beteljesülhet a Megváltó jövendölése, miszerint egy nyáj és egy pásztor lesz (*ut fiat unum ovile et unus pastor*).³⁸ Károly bolognai koronázásakor (1530) az asztrológusok azt jósolták, hogy a császár békét és virágzást hoz a kereszténységnek és pusztulást az iszlámnak.

37 M. Reeves: *The Influence of Prophecy in the later Middle Ages: A Study in Joachimism*. Oxford, 1969.

38 V. Károly titkárának, Alfonso de Valdésnek kijelentését idézi: Norman Housley: *The Eschatological Imperative: Messianism and Holy War in Europe, 1260–1556*. In: *Toward the Millennium: Messianic Expectations from the Bible to Waco*. Eds. Peter Schäfer–Mark Cohen. Leiden–Boston–Köln, 1998. 128. Vö. J. M. Headley: *The Habsburg World Empire* i. m. 104.

Semmi kétség, Európa még mindig az Oszmánok előző évi, Bécs elleni hadjáratának sokkhatása alatt élt, amely különösen fogékony közeget teremtett a világvége-prófécia és univerzalista ideológiák terjedésének. Egyháziak és humanisták egyként V. Károlyban látták azt az uralkodót, aki a kereszténység egységét visszaállíthatja és az Oszmánokat legyőzheti. Egidio da Viterbo (1469–1532), Ágoston-rendi szerzetes, prédikátor, kardinális és a katolikus egyházreform élharcosa, V. Károlyt új Cyrusként, az Egyház megtisztítójaként, Jeruzsálem igaz királyaként és olyan messiásként üdvözölte, aki a keresztényeket győzelemre vezetheti az iszlám elleni harcban. Juan Gines Sepúlveda pedig szent háborúra hívta fel a császárt a hitetlenek ellen, hogy Jeruzsálem és a Föld összes országai a keresztény hatalom alá kerülhessenek.³⁹ A császár bolognai koronázásáról készült hivatalos Habsburg-beszámoló ugyanezt a várakozást táplálta, megismételvén a korábbi proféciaikat a kereszténység megerősítéséről, Kelet és Nyugat egyesítéséről. A beszámoló V. Károlyt az egész világ urának (*mundi totius dominus*) állította be, nem riadván vissza a koronázási szertartáson elhangzottak meghamisításától sem.⁴⁰

V. Károly univerzalista hatalmi törekvései mind Európában, mint pedig Isztambulban ismertek voltak. Az V. Károlyról Európában élő „hivatalos képet” jól tükrözte az a Parmigianinonak tulajdonított hatalmas allegorikus festmény, amelyet a mester a császár bolognai koronázása alatt kezdett el festeni. A képen a gyermek Herkules a császárnak egy földgömböt ajánl fel, amelyen nem a császár újvilági vagy európai tartományai és országai láthatók, hanem a Földközi-tenger, az Arab-félsziget és az Indiai-óceán. A kép üzenete az európai kortársak számára világos volt: V. Károly, mint a keresztény Európa leghatalmasabb uralkodója képes és eltökélt felvenni a harcot a terjeszkedő Iszlámmal,⁴¹ amely a Habsburgokat a Földközi-tengeren és Közép-Európában egyként fenyegette. Mint ismeretes, Habsburg Ferdinánd is azzal érvelt (és az őt 1526-ban királlyá választó kis létszámú magyar főúri csoport is abban bízott), hogy V. Károly segítségével Ferdinánd képes lesz az Oszmánokat megállítani és kiszorítani Magyarországról. Bár ez a remény az 1529. évi Oszmán-hadjárat fényében elillanni látszott, a Habsburg-politika és -propaganda továbbra is úgy állította be V. Károlyt, mint a kereszténység oltalmazóját. Ebben az időszakban kezdődtek V. Károly granadai palotájának építkezései is. Nem véletlen, hogy a császári palota épp az Alhambrában kapott helyet, emlékeztetvén ezzel Ferdinánd és Izabella győzelmére a spanyolországi muszlimok felett és egyben jelezvén, hogy

39 J. M. Headley: *The Habsburg World Empire* i. m. 115.

40 A koronázási ordó és Agrippa „hivatalos jelentése” közötti különbségre vö. *Franz Bosbach: Selbstauffassung und Selbstdarstellung Karles V. bei der Kaiserkrönung in Bologna*. In: Karl V 1500–1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee. Hrsg. Alfred Kohler–Barbara Haider–Christine Ottner. Wien, 2002. 96.

41 *John Elliot: Ottoman–Habsburg Rivalry: the European Perspective*. In: Süleyman the Second i. m. 153–154.

V. Károly folytatja a nagyszülők által elkezdett sikeres küzdelmet az Iszlám ellen.⁴²

Az Európában terjedő messianisztikus próféciákhoz hasonló jövődölések Konstantinápolyban is ismertek voltak. Természetesen itt az eljövendő viláгурalkodót Szulejmánban vélték felfedezni. A Habsburgokhoz hasonlóan, az Oszmán-kormányzat is felhasználta az efféle várakozásokat és próféciákat Szulejmán viláгурalmi törekvéseinek támogatására. E törekvések megfogalmazásában és a világhódító (*Sahib-kiran*) Szulejmán-kép kialakításában és propagálásában kiemelkedő szerep jutott Ibrahim pasa nagyvezírnek (1523–1536).⁴³

Ibrahim a velencei kézen lévő epiroszi Parga városában keresztény görög szülők gyermekeként látta meg a napvilágot. Török kalózok fogták el és adták el Konstantinápolyban. Gazdája az ifjú Szulejmán hercegnek ajándékozta, aki hamar bizalmasává és barátjává fogadta Ibrahimot. Szulejmán hatalomra kerülését követően pedig a szultán után a birodalom legbefolyásosabb embere lett.⁴⁴ Ibrahim az ifjú szultánban kedvenc történelmi hősenek, a világhódító macedóniai Nagy Sándornak méltó utódát látta, aki feltámaszthatja a nagy hódító hajdani világbirodalmát. A nagyvezír maga is hitt a jövődölésekben: az egyik velencei követnek említette, hogy egy Szulejmánnal ifjúkorukban közösen olvasott jóskönyv megjövendölte mind az ő fényes karrierjét, mind pedig azt, hogy Szulejmán beteljesíti Isten akaratát és elfoglalja a Római Birodalmat.⁴⁵ A nagyvezír ebbéli meggyőződését hamarosan politikai programmá formálta, és – hasonlóan Gattinarához – mindent elkövetett megvalósítása érdekében.

Macedóniai Nagy Sándor az iszlám hősköltemények kedvelt alakja, és II. Mehmednek, I. Szelimnek éppoly kedves hőse volt, mint I. Szulejmánnak. Ibrahim tehát, amikor Nagy Sándort állította az ifjú szultán elé példaképül, nagyon is ismerős terepen mozgott. Az, hogy I. Szelim és I. Szulejmán szultán Nagy Sándort tekintette példaképének és hogy mindkét szultánnak viláгурalmi törekvései voltak, Európában is eléggé ismert volt, ahol a középkori lovagregényeknek köszönhetően nagyon is jól értették, mit jelent az, ha egy uralkodó Nagy Sándor nyomdokaiba óhajt lépni. 1518-ban Európában úgy tudták, hogy Szelim szultán, Nagy Sándor példáját követve, saját uralma alatt akarja egyesíteni Afrikát, Ázsiát és Európát.⁴⁶ Hasonló hírek terjedtek el Szulejmánról is. Gattinara 1527 telén Valladolidban, a kasztíliai Cortez előtt elmondott beszédében – felsorolván az Oszmánok által elfoglalt balkáni és ázsiai területeket –

42 I. m.

43 B. Flemming: *Sahib-kiran und Mahdi* i. m.; C. Fleischer: *The Lawgiver as Messiah* i. m.

44 Életére ld. H. D. Jenkins: *Ibrahim Pasha, Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*. New York, 1911.

45 R. Finlay: i. m. 22.

46 K. M. Setton: i. m. 185. Bár Egyiptom és Szíria Oszmán-meghódítása után ezek a vélemények valószínűleg tűnhettek a kortársak számára, nem szabad elfelednünk, hogy a X. Leó pápa vezetésével épp ekkor formálódó Oszmán-ellenes keresztes hadjárat szervezőinek nagyon is kapóra jöttek a szultán viláгурalmi terveiről terjesztett hírek.

figyelmeztette hallgatóságát, hogy Szulejmán nagyobb birodalom felett uralkodott, mint Nagy Sándor vagy a római császárok, és hogy a szultán univerzális hatalomra törekedett, azt ígérve híveinek, hogy világbirodalmat (*la monarchia de tudo el mundo*) hoz létre.⁴⁷ Aligha véletlen, hogy I. Ferdinánd Szulejmánhoz küldött követei 1528 tavaszán épp Nagy Sándor példájára hivatkozva emlékeztették Ibrahim pasa nagyvezírt arra, hogy a történelemben még a leghatalmasabb birodalmak uralkodói sem voltak képesek arra, hogy minden szándékukat és hódításait véghezvigyék.⁴⁸

A birodalom vezetői I. Szulejmánt már az 1520-as években a világ urának tekintették, és ezt a hivatalos Oszmán-propaganda a keresztény fejedelmek tudomásra is hozta. Amikor 1527 decemberében I. (Szapolyai) János magyar király követe, Hyeronimus Łaski ura nevében szövetségekötésről tárgyalt Isztambulban, Musztafa pasa másodvezír így förmedt a követre, aki a szultánt ura atyjának merete nevezni: „Hát nem tudod, hogy a mi nagyurunk a legelső az isteni Gondviselés után, és amint egyetlen nap vándorol az égen, ugyanúgy az egész világnak a mi urunk a császára? És te, aki Erdély bánjának futára vagy, te merészeled a mi nagyurunkat a te kis urad atyjának mondani?”⁴⁹ Az Oszmán-vezetés arról sem feledkezett meg, hogy Szulejmán világuralmi aspirációit a Habsburgokkal is közölje. A szultáni levelek V. Károlyt rendre Spanyolország királyának, I. Ferdinándot pedig Ausztria királyának címezték, miután Arábiától Magyarorszáig gondosan felsorolták mindazon országokat és tartományokat, amelyek felett Szulejmán vagy ténylegesen uralkodott, vagy amelyekre jogot formált.⁵⁰

Ibrahim nagyvezírt módfelett felbőszítette V. Károly német-római császárrá történő koronázása 1530-ban. Már 1529-ben, amikor a koronázás előkészületeiről értesült, kifakadt, hogy „hogyan lehet más császár mint az én nagyuram”? Dzelalzáde Musztafa történetíró, aki korábbi kancellári hivatala folytán meglehetősen nagy figyelmet szentelt a címeknek, szintén felháborodással jegyezte fel, hogy V. Károly koronázását követően jogot formált „a császári titulusra”. 1530-ban és 1531-ben pedig Európában elterjedt a hír, hogy az Oszmán-hadak szárazon az ausztriai Habsburg-tartományok, vízen pedig a pápai állam ellen indulnak, megbüntető a bolognai császárkoronázás két főszereplőjét. I. Ferenc is ezt híresztelte a velencei követnek, mondván, hogy Szulejmán nem hajlandó elismerni V. Károly császári címét, hisz csak magát tartja és nevezi császárnak.⁵¹

47 John M. Headley: Germany, the Empire and *Monarchia* in the Thought and Policy of Gattinara. In: Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V. Hrsg. Heinrich Lutz. München–Wien, 1982. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 1.) 22., repr.: In: *Uő*: Church, Empire and World i. m. VI.

48 Két tárgyalás i. m. 177.

49 I. m. 105.

50 Az Oszmán diplomáciai gyakorlatban használt címekre ld. Anton Cornelius Schaedlinger–Claudia Römer: Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. Wien, 1983. xix–xxiii.

51 G. Necipoğlu: i. m. 175.

V. Károly univerzalista hatalmi törekvéseivel az isztambuli vezetés a sajátját állította szembe. Szulejmán viláгурalmi törekvéseinek megfogalmazására és propagálására Ibrahim pasa nagyvezír az 1532. évi hadjáratot használta fel. A korabeli Oszmán-propaganda szerint a hadjárat célja az volt, hogy Szulejmán és Károly megmérkőzzön egymással, hogy eldöntsék, ki a világ ura: „Hispania királya már régóta mondogatja, hogy Törökország ellen akar vonulni. Én azonban Isten kegyelméből hadsereggel ellene fordulok” – hangzott Szulejmán szultánnak az eszéki táborból 1532. július 17-én küldött hadüzenete.⁵²

Úgy tűnik azonban, hogy egyik fél sem akart nyílt ütközetet, és, hogy Ibrahim pasa nagyvezír a hadjáratot Szulejmán univerzális hatalmi törekvéseit a nyugati hatalmi szimbolika nyelvén megfogalmazó, gondosan megkomponált szultáni diadalmenetnek szánta. Szulejmán bevonulása Nisbe vagy Belgrádba nem véletlenül emlékeztette a nyugati megfigyelőket az ókori Római Birodalomból ismert császári diadalmenetekre, hisz Ibrahim ezeket a pompás bevonulásokat válasznak szánta V. Károly bolognai császárkoronázására, amelyet szintén ókori példák alapján rendeztek meg. Belgrád és Nis utcáin Szulejmán ókori diadalívek mintájára kialakított diadalkapuk alatt haladt el, csakúgy mint két évvel korábban Bolognában Károly.

A szultán tizenkét legkedvesebb apródja díszes hadi sisakokat vitt, amelyek közül a legutolsó sisak „megdöbentő hasonlóságot mutatott a pápai tiarával”. Ez volt az a díszes felvonulási aranysisak, amelyet Ibrahim pasa rendelt meg Szulejmán számára velencei aranyművesektől, és amely négy, egymásra épített, tizenkét karátos gyémántokkal díszített koronát foglalt magába. Amíg a három alsó korona a pápai hármas koronát szimbolizálta, addig a sisak legtetűjén lévő negyedik korona V. Károly császár koronájára utalt, jelezvén, hogy Szulejmán kétségbe vonja mind a pápa, mind pedig a császár hatalmát. A felső korona azokra az uralkodói fejékekre is emlékeztetett, amelyekkel az oszmán miniatúrák Nagy Sándort ábrázolták. A szultáni diadalmenet során bemutatott zászlók, fegyverek és regáliák között szerepelt egy drágakövekkel kirakott velencei tükör is, amely utalhatott Nagy Sándor legendás tükrére, amelyről azt tartották, hogy benne az egész világ visszatükröződött, s ekként a viláгурalmat szimbolizálta. A diadalmenetek és a felvonultatott szimbólumok Szulejmán univerzális hatalmi igényeit közölték a keresztény Nyugattal, a Nyugat által jól ismert hatalmi reprezentáció nyelvén.

Az üzenet elsősorban a Habsburgoknak szólt, akiknek békét kérő követeit az Oszmánok kötelezték, hogy Szulejmán bevonulását Nis városába egy helyi mináretből nézzék végig, és akik a szultáni fogadás alkalmával közlőrl is láthatták a díszes fejéket, amit tévesen a szultán koronájának hittek. Szulejmán belgrádi és nisi pompás bevonulásairól beszámoló korabeli európai híradásoknak és nyomtatványoknak köszönhetően, az üzenet el is jutott Európa udvaraiba, és a

52 I. Szulejmán szultán levele I. Ferdinánd királynak. Eszék, 1532. júl. 17. Közli: Kőszeg ostromának emlékezete. Vál., szerk., bev., jegyz. Bariska István. Bp. 1982. (Bibliotheca Historica) 170.

szultáni pompáról szóló beszámolók nagyban hozzájárultak az „*il Magnifico*” Szulejmán-kép kialakulásához.⁵³

Az Oszmán elit is tisztában volt az egymással vetélkedő Oszmán és Habsburg világalurmi törekvésekkel. A már említett, 1543-ban íródott verses történelmi munkában olvasható egy elképzelt beszélgetés V. Károly és a pápa között, amelyben Károly a császári koronáért cserébe ígéretet tesz a világalom megvalósítására. Természetesen Szulejmán nem hagyhatta ennyiben V. Károly univerzalista aspirációit, ezért a műben felszólítja a császárt: „Mivel bejelentetted igényed a világalomra, ha férfi vagy, mérkőzz meg azzal, aki ellened megy!”⁵⁴ A felhívás utalás az 1532. évi hadjáratra.

1532-ben azonban sem a két császár csatájára, sem pedig Bécs ostromára nem került sor. A hadjáratral Ibrahim pasa a Habsburgok tudomására hozta ura világalurmi törekvéseit és az Oszmánok tovább stabilizálták magyarországi védecük helyzetét. A Kaszim bég vezetésével Alsó-Ausztriába betört könnyűlovas török és tatár csapatok – akiket portyázó-pusztító harcmodjuk miatt *Renner und Brenner* névvel illettek a helybeliek – Linzig jutva ízelítőt adtak az Oszmán-egyverek erejéről, figyelmeztetvén a Habsburg-párti magyar urakat, mi vár arra, aki az Oszmánokkal vagy védecükkel ujjat húz. Magyarországi befolyását Szulejmán tovább növelte. Az országban hagyta hű emberét, a János által előbb kincstartónak, majd kormányzónak, végül országos főkapitánynak kinevezett velencei kalandort, Lodovico (Alvise) Grittit. Magyarországi működése során Gritti szükség esetén a Szerémségben és Észak-Szerbiában állomásozó török hadakra is számíthatott.⁵⁵

A hadjárat eredményeként Ferdinánd király is belátta, hogy nem áll rendelkezésre oly fegyveres erő, amellyel az Oszmánokat vagy védecüket, János királyt kiverhetné az országból. Azt is fel kellett ismernie, hogy bátyja politikájában a magyarországi eseményeket rendre háttérbe szorítja a francia–spanyol ellentét, így tőle sem számíthat hathatós segítségre. Ezért Ferdinánd az 1533. évi Habsburg–Oszmán-szerződésben gyakorlatilag lemondott magyarországi trónigényéről, s elfogadta, hogy a szultán az általa elfoglalt területeket János királynak adta. Ennek fejében a szultán először ismerte el Ferdinánd jogát az általa ténylegesen birtokolt északi országrészre.

A szultán a szerződést csak pillanatnyi taktikai lépésnek tekintette, amelynek megtételére a Perzsia elleni hadjárat készítette. Újabb magyarországi be-

53 A hadjárat illetén értelmezésére ld. *G. Necipoğlu*: i. m. 170–177. Vö. még: *Fodor Pál*: I. Szulejmán, a pompás és a törvényhozó. In: *Török és tatár hódítók*. Szerk. Fodor Pál–Hegyí Klára–Ivanics Mária. Bp. 1993. 45.

54 *B. Flemming*: *Public Opinion* i. m. 53.

55 Lodovico Gritti, Andrea Gritti velencei dózse (1523–1538) törvénytelen fia volt, aki apja konstantinápolyi követsége alatt született, majd velencei és paduai tanulmányai után visszatért gyermekkor szerett városába, az Oszmán Birodalom fővárosába. Itt Ibrahim pasa nagyvezír barátságát elnyerve hamarosan amolyan „külpolitikai tanácsadóvá” és az európai, ezen belül a magyar ügyek szakértőjévé lépett elő. Vö. *Szakály Ferenc*: *Vesztőhely az út porában*. Gritti Magyarországon 1529–1534. Bp. 1986. (Labirintus)

avatkozásra azonban csak 1541-ben, Szapolyai János halála és Habsburg Ferdinánd támadása miatt szánta el magát. Mivel nem engedhette, hogy Szapolyai országrésze a Habsburgok kezére kerülve, a két birodalom közötti közép-európai *status quo* ilyen előnytelenül változzon meg, végleg meghódította elhunyt vérence országrészét. A Habsburg és az Oszmán Birodalom ezzel immár tényleges szomszédságba került. Magyarország közepén a következő két-három évtized alatt kiépült a két birodalmat és a két civilizációt elválasztó Habsburg és Oszmán védelmi rendszer, amely közel másfél évszázadig örködött a törekeny erőegyensúly felett. Ekkorra már mind a szulejmáni, mind pedig a károlyi vezetés belátta, hogy a világbirodalom sem Habsburg-, sem pedig Oszmán-főség alatt nem valósítható meg.

Világuralmi aspirációk kudarca

V. Károly újabb, muszlimok elleni hadjárata 1541-ben csúfos vereséggel ért véget Algír partjainál. A császár nem tudta legyőzni nagy európai riválisát, I. Ferencet sem. Kudarccal végződött a keresztény vallás egységének megteremtését célzó politikája is. A vallási megosztottságot az 1555-ben kimondott augsburgi „vallásbéke” szentesítette, a birodalmi gyűlésen azonban nem Károly, hanem Ferdinánd képviselte a Habsburg-dinasztiát. Az idősödő uralkodó, úgy tűnik, ekkor még nem tudott, vagy nem akart szembesülni politikai kudarcával. Károly 1555 októberében átadta Németalföld kormányzását fiának, aki 1556 januárjában a spanyol trónon is követte apját. Szeptemberben a császár Spanyolországba utazott, hogy a visszavonulásra kiválasztott és Fülöp által Yustéban felépített kolostor melletti házába térjen. A császári címet 1558 februárjában öccsére, Ferdinánd magyar és cseh királyra ruházta. Az idősödő, csalódott, a földi dicsőség hajszolásával felhagyott uralkodó ekkor már a túlvilági életre készült. Yustéba magával vitte a Titiano Vecelliotól (kb. 1488/1490–1576) megrendelt kedvenc képét (*La Gloria* 1553–1554), amely azt a pillanatot ábrázolta, amikor a császár lelke megjelenik a Szentháromság trónja előtt. A képen a császár Isten kegyelmét kéri saját maga és családja számára. Jóllehet a *monarchia universalis* elvének legfőbb ideológusa, Gattinara, már majd három évtizede halott volt, és úgy tűnik, hogy Károly valóban szembenézett politikája kudarcával, az, hogy a képen, Károly és a Szentháromság között mindössze Szűz Mária és az angyalok vannak, vagy, hogy az egyházat jelképező allegorikus figura jóval a császár alatt kapott helyet, mégis arra utal, hogy a császár nagyon is tisztában volt roppant hatalmával.

Amikor Károly 1558 szeptemberében örökre lehunyta szemét, muszlim riválisa, Szulejmán is rég felhagyott a világbirodalom hiú ábrándjának kergetésével. A szulejmáni világbirodalom ideológusa, Ibrahim nagyvezír is halott volt már két évtizede. Az idős szultán, akit családi tragédiák sora, kivált szeretett feleségének, Hurremnek halála roppant megviselt, már rég nem emlékeztetett az ifjú hódítóra. Visszavonulva, már-már isteni magasságba emelkedve, a pompát

megvetve, vallásos buzgalomban élte öreg napjait. A szultán ideológusai és propagandistái sem a világhódító, hanem a bölcs és igazságos, a *Törvényhozó* szultán képének formálásán fáradoztak, akinek uralkodása alatt a birodalom virágzott, az alattvalók békében és nyugalomban éltek. Azt, hogy az 1550-es évek ideológusai és propagandistái még Ibrahimnál is sikeresebbek voltak, a szulejmáni „aranykorról”, a birodalom „klasszikus berendezkedéséről” a történeti munkákban sok tekintetben máig élő idealizált kép szívóssága mutatja.

GÁBOR ÁGOSTON

IDEOLOGY, PROPAGANDA, AND POLITICAL PRAGMATISM: HABSBURG–OTTOMAN RIVALRY AND CONFRONTATION IN CENTRAL EUROPE

This essay examines Habsburg–Ottoman imperial rivalry and the confrontation of the two empires in Central Europe with regard to evolving imperial ideologies and strategies during the reigns of Emperor Charles V (r. 1519–1556) and Sultan Süleyman I (r. 1520–1566). It acknowledges that both empires had multiple commitments: the Habsburgs were preoccupied with German Protestantism and France, whereas Safavid Shi'ism hit closer to home for Süleyman than the Habsburg advance in the Mediterranean, for the former undermined the Sultan's legitimacy in Eastern Anatolia and Azerbaijan. The Habsburgs and Ottomans took seriously the advance of Islam and Christianity, respectively, not only as a military threat but also as a major political challenge that, had the potential to weaken the legitimacy of the two rulers. Conversely, Habsburg and Ottoman strategists also knew that when such a threat was dealt with appropriately and promptly, it could considerably strengthen the position of their rulers. Consequently, they shaped imperial ideology and political propaganda accordingly, using a vast array of techniques and tools.

The essay compares and contrasts the evolution of Habsburg and Ottoman imperial ideologies and political propaganda, advanced most efficiently by Mercurino Arborio de Gattinara, Charles V's Grand Chancellor (1518–1530) and Ibrahim Pasha, Sultan Süleyman's Grand Vezir (1523–1536), respectively. It shows how religion, millenarianism, as well as competing Habsburg and Ottoman universalist visions of empire strengthened the legitimacy of the two rulers in their own empires and also within the larger Christian and Muslim communities. It also demonstrates how Habsburg military successes against Ottoman Islam (and German Protestantism) as well as Ottoman victories against Habsburg Catholicism (and Safavid Shi'ism) formed an integral part of Habsburg and Ottoman political propaganda. An examination of the Habsburg–Ottoman confrontation in Central Europe demonstrates that political pragmatism that accounted for changing geopolitics, as well as military, financial and social constraints, was more important than ideology in shaping Ottoman and Habsburg imperial strategies and day-to-day policies.